

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

МАСТЕР РАД

Кнегиња Јелена Карађорђевић

ментор:

проф. др Сузана Рајић

студент:

Жељана Пушкић ИС 16/14

Београд, 2018.

Предговор

На основу доступне рукописне грађе која се чува у Народној библиотеци Србије, те објављених извора и литературе приступљено је истраживању и анализирању улоге и делатности српске кнегиње Јелене Карађорђевић на двору и у држави.

Истраживачки рад усмерен је на период од поновног доласка династије Карађорђевић на српски престо, када је отац кнегиње Јелене, Петар I, био проглашен за краља. Објашњени су напори да се ојача положај нове краљевске породице која се у Србију вратила после завере група млађих официра под вођством капетана Драгутина Димитријевића Аписа и убиства последњег владара из династије Обреновић.

Постављено је најпре питање на какав је престо дошао краљ Петар 1903. године, да би се приступило разматрању улоге и дужности новог краља и његове породице у најбурнијем раздобљу новије српске историје. Краљевина Србија била је у то време угрожена политиком продора Аустро-Угарске и Немачке на Балканско полуострво која ће је увући у Први светски рат.

За односе унутар породице Карађорђевић, Петра I, који је веома рано постао удовац, Јелене, која је била најстарије дете, те њене браће Ђорђа и Александра, коришћена је домаћа литература. Пре свега монографија Драгољуба Живојиновића *Краљ Петар Карађорђевић* објављена у три тома – *У емиграцији*, *У отаџбини* и *У избеглиштву*. Потом, било је потребно проширити анализу на међудинастијске и међуродбинске односе Карађорђевића и Петровића-Његоша, кнеза Петра и његовог таста књаза Николе између којих је било много ривалства око питања ко ће доћи на престо уједињеног Српства. Ко ће бити Пијемонт уједињења Србија или Црна Гора? Са друге стране, указати на помоћ коју је кнез Петар добио на двору у Цетињу око васпитања и образовања кћери и синова после смрти супруге принцезе Зорке. Иако је био скромни политички емигрант који се није одрицао својих политичких претензија, кнез Петар је орођавањем са породицом црногорског књаза успоставио блиске везе и са дворовима у Петрограду и Риму.

Уз осврт на детинство кнегиње Јелене у Црној Гори и Швајцарској, посвећена је пажња и времену њеног школовања у Русији, на Знаменки, двору великог кнеза Петра Николајевича за кога је била удата њена тетка, велика кнегиња Милица.

Књига за упис код Њ. К. В. кнегиње Јелене (од септембра 1903. до 12. новембра 1912) која се чува у Народној библиотеци у Београду била је главни извор за проучавање улоге и делатности коју је српска принцеза имала на двору и у држави. Она садржи 108 листова ширине 22 cm и дужине 34 cm. Сведочи нам о бројним посетама, угледних личности из научног, културног, привредног, политичког и дипломатског живота Краљевине Србије, кнегињи Јелени као члану Краљевског дома. Потом, о прославама и баловима које је организовала у двору, њиховом карактеру, структури и броју званица.

О приватном животу кнегиње Јелене, њеним размишљањима, надама, жељама, путовањима, хобијима сазнајемо из преписке са родбином, која је сачувана у руским архивима, а коју је истраживала историчарка Галина Игоревна Шевцова приликом писања књиге *Красные маки для княгини. Материалы к биографии княгини Елены Петровны*. Ова књига је коришћена са намером да се употпуни слика о животу једне принцезе из српске односно балканске средине.

На крају било је потребно осветлити улогу кнегиње Јелене после удаје за руског кнеза Јована Константиновича Романова и делатност на јачању српско-руских односа током Балканских ратова за ослобођење српског народа који је живео у Османском царству, али и Првог светског рата у коме су ратовале против истог непријатеља. Њена хуманитарна делатност током ратног доба и сарадња са руским медицинским мисијама Србији реконструисана је на основу информација из оновремене штампе које су употпуњене сазнањима до којих је дошла Шевцова у књизи *Руска добротворна помоћ Србији у ратовима 1912-1917*. Сачуване су и Јеленине успомене о последњим данима руске царске породице коју је посетила, уочи избијања револуционарних збивања, како би се захвалила за сву помоћ и доброчинства указана Србима од избијања рата 1914. године који је донео велика искушења и однео многе жртве. Јеленина сведочанства су

прилика да дубље продремо у њену личност, начин мишљења, понашања и одлуке које је доносила. Потом, да схватимо њено време и околности у којима се нашла током револуционарних збивања која ће потпуно изменити односе унутар руске државе.

Детинство и рана младост

Од цетињске свадбе (1883), која је изазвала бурне реакције у Београду, с обзиром на непријатељство које је владало између Обреновића и Карађорђевића, породица принца Петра и принцезе Зорке живела је у Црној Гори. Ту је принц Петар пренео и своју политичку активност која је била усмерена ка повратку династије Карађорђевић на српски престо. Убрзо се повезао са радикалима који су после угушења Тимочке буне добили уточиште и потпору његовог таста, књаза Николе.¹

Супарништво које је постојало између два српска владара утицало је између осталог на одлуку књаза Николе да на свом двору окупи противнике краља Милана Обреновића. Његову сујету нарочито је погодило проглашење Србије за краљевину и Миланово крунисање краљевском круном (1882).² Иако је свесрдно честитао Милану Обреновићу нову титулу, књаз Никола је сматрао да династија Петровић-Његош као старија има веће право на стицање краљевске круне. У *Гласу Црногораца* су видљиви иронични погледи на значај овог догађаја. Писано је: *"Бог ће дати да који зрачак од краљевске круне српске падне и на околни народ српски и да благотворним дејством својим освијетли онај густо мрак у којем се тај тужни народ налази, осуши сузу многу која се тамо пролијева, загреје од туге и жалости много слеђено срце, поврати живот и снагу многој малаксалој нади српској."*³ Путем поменутог гласила желео је упитати како је могуће ускладити политику ослобођења и уједињења српског народа са тренутном аустрофилском политиком која је помогла проглашење Србије за краљевину. Потом, указати да у црногорским успесима у рату за независност и очуваној наклоности православне Русије види потребну снагу за покретање борбе за ослобођење и уједињење српског народа под династијом Петровић-Његош.

¹ Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, I, Београд 2003, 226-269; Н. Ражнатовић, *О раду радикалске опозиције, кнеза Петра Карађорђевића и књаза Николе против режима краља Милана у Србији 1883-1889*, 57-109.

² Р. Љушић, *Српска државност 19. века*, Београд, 2008, 209-216.

³ Н. Ражнатовић, *Књаз Никола и проглашење Милана Обреновића за краља Србије 1882*, Историјски записи 3 (1966), 517-519.

У Ријеци Црнојевића, у кући која је личила више на дом неког имућног грађанина него на дворец једног принца, расла је породица Петра Карађорђевића.⁴ Године 1884. родила му се кћерка Јелена, прва родитељска радост.⁵ Две године касније добио је и сина Ђорђа, који је име добио по славном прадеди, а наредне године родио му се други син кога је назвао по оцу и бившем српском кнезу Александру.⁶ У складу са традиционалним патријархалним односима бригу о деци преузела је његова супруга, принцеза Зорка.

Мајка је била најважнија фигура у процесу одрастања, први учитељ који је имао највећи утицај на породицу. Она је чинила и главну везу између оца и деце. Педагошка литература тог времена, заснована на идејама Жан-Жак Русоа, објашњава је овако: *" Она чини да их он љуби и даје њему поуздање да их назива својом. Она одржава слогу у породици, захваљујући својој нежности и брижљивости која јој је урођена. Част и добро име су за жену од највишег значаја. На њој стоји васпитање и подизање порода. Оне су темељ не само породице, куће и васпитања, него и друштва, јер човек после у друштву буде оно што су мајке пре тога направиле у породици, у кући."*⁷

Сачувана сликовна грађа уводи нас у сферу породичног живота. Фотографија која је настала у време боравка принца Петра Карађорђевића на Цетињу бележи моменте породичног окупљања на двору његовог таста, али и начин схватања улоге жене и мушкарца у браку. Поред Петра налазе се његова браћа Арсен и Ђорђе, те сестричина Персида, а у средишњем делу његова супруга Зорка са децом - Јеленом која стоји наслоњена на мајку и Ђорђем који седи, нежно загрљен, у мајчином крилу.⁸

⁴ Сура, четвороугаона, старински грађена, са прозорима који гледају делом на улицу, а делом на врт...Припада породици моје мајке и налази се у непосредној близини кнежевe резиденције, Ћ. Карађорђевић, *Истина о моме животу*, Београд 1969, 22.

⁵ Р. Љушић, *Карађорђевићи*, Београд 2001, 122.

⁶ Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, I, 320-321; 330-331.

⁷ А. Столић, Н. Макуљевић, *Приватни живот код Срба у 19. веку*, Београд 2006, 139-140.

⁸ Њ. В. кнез Петар Карађорђевић у емиграцији на Цетињу [Сликовна грађа] : кнегиња Зорка, кнез Ђорђе, кнез Арсен, г-ђа Ида Николајевић, принц Ђорђе, принцеза Јелена, Народна библиотека Србије, Београд

Поред бриге о дому и породици улога жена огледала се и у одржавању родбинских односа. Сродници, као важне друштвене институције онога доба, представљале су социјални круг у којем су жене такође доминирале и преко којег су утицале на ширу заједницу.⁹ Принцеза Зорка била је по речима савременика неопходан коректор у односима њеног супруга и њеног оца. Брана која је успевала да ублажи плаховиту природу кнеза Петра коју су раздраживале политичке калкулације црногорског књаза.¹⁰ У време абдикација краља Милана у корист његовог малолетног сина Александра Обреновића, успостављања Намесништва и формирања владе на челу са Савом Грујићем, која је потврдила тријумф радикала, променило се држање књаза Николе према Србији. Убрзо по повратку војводе Гавра Вуковића са дипломатске мисије у Београду, књаз је забранио своје зету да шаље агенте у Србију. Такав обрт догађаја испунио је кнеза Петра горчином и љутњом. Његове претензије на српски престо биле су гурнуте у позадину, а он је постао камен спотицања у односима између две српске земље. Сукоби и неспоразуми са књазом постали су оштрији и чешћи него раније што је утицало и на односе унутар саме породице.¹¹

Почетком 1890. године кнез Петар био је без новчаних средстава. Утрошено је много на политичку делатност која, пак, није донела жељени резултат. Династичко питање није ни покренуто. Обреновићи су остали на престолу Србије. Да би спремно дочекао скори порођај кнегиње Зорке био је приморан да од своје сестричине Персиде позајми износ од 60.000 франака, под условом да зајам врати у року од шест година уз интерес од 5% годишње. На Цетињу му се родио и трећи син Андреј. Међутим, два дана после порођаја здравствено стање кнегиње Зорке нагло се погоршало. Кнез Петар је забележио сваки тренутак њеног трагичног краја. Губитак супруге и мајке његове деце био је изненадан и болан. Међутим, ту није био крај породичним несрећама, јер се новорођени

⁹ *Приватни живот код Срба у 19. веку*, 124-125.

¹⁰ Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, I, 356.

¹¹ С. Рајић, *Александар Обреновић. Владар на прелазу векова. Сукобљени светови*, Београд 2014, 452-453; Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, I, 351-352; 354-355.

Андреј убрзо разболео, крштен је на брзину и после неколико дана умро. Сахрањен је поред своје мајке у Цетињском манастиру.¹²

Оставши удовац са малом децом, кнез Петар је живео повучено, избегавао је сусрете и разговоре са људима и посетиоцима.¹³ Бригу око Јелене, Ђорђа и Александра преузела је његова ташта кнегиња Милена. Она је штитила и подржавала свога зета током његовог боравка на Цетињу и онда када то њен супруг није чинио. Кнез Петар ју је поштовао и уважавао. Војвода Гавро Вуковић бележи у својим мемоарима да га је чуо да говори: "Да ми није кнегиње Милене, не би ни дана остао међу вама, подлим Црногорцима." Своја расположења исказивао је отворено, чиме је откривао дубину своје озлојеђености.¹⁴

Пошто је боравио у престоници која је била далеко од европских дешавања на која је навикао док је, пре женидбе, живео у Паризу, кнез Петар је настојао да чита књиге и дневну штампу. Из сачуваних бележака се сазнаје да је био претплаћен на "Видело", "Мале новине", "Скупштину", "Отаџбину", за 1892. и 1893. годину; код европских фирми претплатио се на "Jahrbuch" за 1892. и 1894. годину.¹⁵ Пратио је са посебном пажњом дела француских писаца. Слобода је била тема која је кнеза Петра неодољиво привлачила те подстицала на размишљање. Децу је васпитавао у том духу. Није желео да их држи под стакленим звоном. Допуштао је својој деци да се друже са осталом децом, да скачу, играју, туку се. У дворском парку учио их је јахању, не само синове него и кћерку.¹⁶ Деца су се лепо слагала. Кнежевић Ђорђе сећао се бајки које је кнегињица Јелена волела да им чита. Међутим, било је и дечијих несташлука и свађа. На једној од божићних прослава на двору кнежевићи Ђорђе и Александар створили су пометњу међу гостима црногорског књаза

¹² Исто, 355-356; Р. Љушић, *Карађорђевићи*, 122.

¹³ Ђ. Карађорђевић, *Истина о моме животу*, 29-30.

¹⁴ Војвода Гавро Вуковић, *Мемоари*, II, Цетиње 1985, 188-189.

¹⁵ Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, I, 376-378.

¹⁶ Исто, 382-384; Ђ. Карађорђевић, *Истина о моме животу*, 30-32.

покушавајући да отму златник који је њихова старија сестра пронашла у чесници.¹⁷

Чим је уредио своје финансије кнез Петар се одлучио да напусти Црну Гору и да се са децом пресели у Женеву, коју је добро познавао и волео. Ту је са својим млађим братом Андрејем стекао основно образовање, ту се упознао са европском културом, те је желео да то исто омогући и својој деци. Одлука кнеза Петра да напусти Црну Гору била је велика. Знао је да ће деци бити тешко растати се са родбином која је била уз њих после смрти кнегиње Зорке. Одлазили су из средине где су одрастали и били окружени својим народом. У Швајцарској они су били странци. Међутим, тамо је видео бољу будућност за своју породицу и своју делатност ка остварењу претендентских права.¹⁸

По доласку у Женеву населили су се у улици Монетије 10. Кућа се налазила у лепом крају; у близини је била руска црква. Сама кућа била је много пространија и раскошнија од оне на Цетињу. Деца су са узбуђењем разгледала свој нови дом. Кнежеве просторије су се налазиле у приземљу, док су Јелена, Ђорђе и Александар боравили на спрату, заједно са гувернантом госпођицом Кокордом и тетком Персидом која је преузела бригу о домаћинству. Библиотека је служила као радни кабинет кнежев; поред њега су се налазиле две собе, трпезарија и салон; врт куће био је украшен ружама и каранфилима. Убрзо пошто су се сместили у нови дом, кнез Петар је децу уписао у школу. Мадам Бресбил, директорка те школе, сећала се кнеза Петра као строгог оца, који је поклањао велику пажњу образовању. Кнегињица Јелена се жалила да ју је отац оставио у Женеви у време свадбе њене вољене тетке кнегиње Јелене за италијанског престолонаследника, војводу напуљског, Виктора Емануела у октобру 1896, зато што је учитељица напоменула да је могла да буде марљивија у раду.¹⁹

Даље школовање кнегињица Јелена наставила је, као и њена мајка, у Русији.²⁰

¹⁷ Исто, 51-55.

¹⁸ Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, I, 394-396.

¹⁹ Исто, 398-399; Ђ. Карађорђевић, *Истина о моме животу*, 62-63.

²⁰ Кнегиња Зорка се школовала у Смоленском институту за девојке из аристократских породица, Р. Љушић, *Карађорђевићи*, 122.

Током породичног окупљања на свадби у Риму, кнез Петар се договорио са свастикама о посети Руском царству, где је настојао да обезбеди својој деци наставак образовања. Веома лоша финансијска ситуација у коју је запао приморала га је да се за помоћ обрати кћеркама свога таста, са којим је и даље био у затегнутим односима, али њихов утицај на руском двору уливао му је наду у успех.²¹

Године 1897. кнез је са децом отпутовао у Русију. Одазвао се позиву велике кнегиње Милице Николајевне која је желела да својој сестричини, кнегињици Јелени, обезбеди образовање у Кијеву, где је она живела са својим супругом великим кнезом Петром Николајевичем. За синове, Ђорђа и Александра требало је поћи у Петроград са препорукама за упис у војну школу. Предао их је директору Александровског кадетског корпуса генералу Константину Рондановском и генералу Роговском, начелнику училишта Православног. Том приликом посетио је и великог кнеза Димитрија Константиновича, министра финансија грофа Витеа, те министра двора барона Фредерика. Међутим, пријем код цара Николаја II, који му је тада омогућен, био је значајан корак унапред.²²

По пресељењу у Русију кнегињица Јелена је стицала образовање карактеристично за девојке из аристократских породица. Учила је стране језике (француски и немачки; знање енглеског језика говорило је о вишем нивоу образовања), упознавала се са књижевним делима, самим основама историје и географије, вежбала сликање, свирање клавира и певање. Велика кнегиња Милица Николајевна, као и чести боравци у Италији код друге тетке, принцезе Јелене, заинтересовали су је за историју и археологију.²³

²¹ Милица Петровић-Његош удала се за великог руског кнеза Петра Николајевича, а Анастасија (Стана) за великог руског кнеза Николу Николајевича Романова, Р. Љушић, *Карађорђевићи*, 122; Судећи по књизи дарова, те 1897. године потрошио је најмању суму, свега 2.993 франка. Давао је прилоге школској кухињи у Женеву, дому за напуштену децу, сиротишту, преноћишту, болници у Ђенови, Славјанском комитету за концерт који је приредио кнез Олденбург, школи у Малањану, библијском друштву, ђацима из Србије. Као и Морису и другим друговима из младости. У таквој ситуацији одлука да пошаље децу у Русију представљала је једино могуће решење за кнеза Петра, Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, I, 411.

²² Ђ. Карађорђевић, *Истина о моме животу*, 90-92; Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, I, 405-407.

²³ Галина Шевцова, *Красные маки для княгини. Материалы к биографии княгини Елены Петровны*, Москва 2017, 27; 31-32; J. M. Lotman, *Besede o ruskoj kulturi*, Novi Sad 2017, 93-94.

Младе племкиње училе су се и плесу, а у оквиру њега не само корацима него и комуникацији са младим људима истог друштвеног слоја. Плес је, пак, давао могућност да се побољшају вештине комуникације које је ометала крута аристократска етикеција. Кнегињица Јелена имала је прилику да на тим часовима сретне чланове других великокнежевских породица, те прошири круг познанстава у Руском царству.²⁴

Бригу око кнежеве деце делио је и књаз Никола. Водио је редовну преписку у којој се распитивао за њихово школовање у Русији, саветовао их и подстицао. Од својих унука тражио је да добро уче и владају се, да се друже са другим ученицима. Као награду обећавао им је да ће преко лета доћи на Цетиње, где ће сваки имати свог коња. Унука Александра, кога је звао Дури, саветовао је да се чува прехладе, пошто је хладноћа у Петрограду била већа него у Женеви. *"Ко год кашље, тај не може доћ у Црну Гору, такое наредио наш доктор Перезић."* Саветовао је унуку Ђорђу да *"није липо да се свађа и туче са друговима"*, да то више не ради, већ да са свима живе у слози. *"Владајте се липо да не реку ваши другови да сте дивљаци."* Књажеви покушаји да током посете краља Александра Цетињу осигура својим унуцима поврат имовине у Србији и на тај начин их финансијски обезбеди, остали су без успеха.²⁵

Од својих политичких активности и политичких права кнез Петар није одустајао.²⁶ Узајамне посете које су чинили краљ Александар и књаз Никола удаљиле су га још више од његовог таста. На његову подршку није могао рачунати. Међутим, током боравка у Русији, 1899. године, успео је да поправи своју финансијску ситуацију. По пријему код грофа Витеа Сергеја, руског министра финансија, обезбедио је зајам за исплату хипотеке на породично имање у Румунији. Иако је гроф Вите био против давања зајма из Државне банке, по *"Вишем наређењу"* кнезу Петру је одобрен зајам из средстава Бесарабијско-Тавричевске банке.

²⁴ Татјана Константиновна, кћер великог кнеза Константина Константиновича, упознала се са кнегињицом Јеленом управо на часовима плеса, Галина Шевцова, *Красные маки для княгини*, 32.

²⁵ Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, I, 408; 423.

²⁶ Исто, 383-385.

Царева сагласност била је неопходна пошто Државна банка није могла да одобри зајам за земљиште изван граница Руског царства. Био је то још један корак унапред у односима са владајућом царском династијом. Која не само да је освежила његове финансије него је омогућила његов опстанак као претендента на српски престо.²⁷ Прилике у Краљевини Србији су, такође, ишле у прилог кнезу Петру Карађорђевићу. Неколико година раније, пак, у разговорима које је водио са својим сарадницима и пријатељима, кнез Петар је доста сумњао у остварење својих политичких претензија. Један његов саговорник га је уверавао да ће за њега бити најбоље ако се краљ Александар ожени својом љубавницом Драгом Машин, пошто ће његови изгледи знатно порасти у том случају. На то је кнез Петар одговорио: *"Тешко је бити далеко од земље, али се ја надам да ће се бар моја деца вратити у Србију. Краљ Милан је правио доста неприлика. Он ради за мене – како то каже кнез Никола. Но, видећемо. Нико не може да побегне од своје судбине и време ће показати шта је требало, а шта није требало да се ради."*²⁸ Углед династије на српском престолу урушавао се из године у годину. Један државни удар долазио је иза другог. Унутар породице Обреновић постојали су сукоби, који су је додатно компромитовали. Изгубила је политичку подршку суседне Аустро-Угарске, потом и Русије, која је, такође, имала своје интересе на Балкану.²⁹ Из Женева, у којој је боравило доста српских емиграната окупљених око кнеза Петра, долазили су жустри новински написи против владавине Обреновића и владара који је за српску владарку одабрао жену недостојну тог положаја. Они су потпиривали ватру, те чекали да букне.³⁰

Прилике судбоносне за две супарничке династије утицале су на одлуку Петра Карађорђевића да напише своју последњу вољу у случају смрти. За наследника и носиоца свих политичких права одредио је старијег сина, кнежевића Ђорђа.

²⁷ Исто, 423-425.

²⁸ Исто, 410-411.

²⁹ С. Рајић, *Александар Обреновић*, 398-420.

³⁰ Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, I, 428-429.

Док је имовину у вредности од милион франака, папире од вредности, кућу на Цетињу и накит своје жене расподелио на три дела – Јелени, Ђорђу и Александру, настојећи да финансијски обезбеди не само синове него и кћер. Поред тога, налагао им је да се споразумеју са српском владом у погледу вредности уколико она пристане да исплати имовину одузету 1868. године, процењену на 280.000 дуката. За старатеље је одредио великог војводу Петра Николајевича, војводу напуљског Виктора Емануела и рођака Јакова Јашу Ненадовића. Од њих је тражио да се брину за образовање деце, а посебно да *"одржавају у мојој деци народне српске осећаје и да им вазда држе у успоменама традиције свога дома како би се као зрели људи показали достојни лепога имена које им је оставио њихов велики прадеда Кара-Ђорђе и деда кнез Александар I Кара-Ђорђевић."*³¹

Већа опасност вребала је, међутим, краља Александра, јер је у самој земљи кована завера против њега. Незадовољство краљевом женидбом и озлојеђеност која се појавила по обелодањивању лажне краљичине трудноће и првих вести о краљичином брату Никодију Луњевици као кандидату за српски престо, довели су до крвавог преврата. У ноћи између 28. и 29. маја 1903. године група млађих официра под вођством капетана Драгутина Димитријевића Аписа извршила је државни удар убиством краљевског пара, којим је означен крај владавине династије Обреновић.³²

³¹ Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, I, 434-435.

³² С. Рајић, *Александар Обреновић*, 420-452.

Смена на престолу Краљевине Србије – повратак Карађорђевића

Новог краља и његову породицу спремно су дочекали становници Србије. Железничка станица је била окићена тробојкама и зеленилом, а салон украшен пиротским ћилимима. На перону су их дочекали министри, митрополит Инокентије, генерали, представници града Београда, посланици Русије и Аустро-Угарске, питомци Војне академије и ученици са букетима цвећа и заставицама.³³ Свечана поворка прошла је главним београдским улицама, Немањиним, Кнеза Милоша, преко Теразија и Кнез Михаилове, ту су се окупили бројни грађани, узбуђени и нестрпљиви да виде новоизабраног владара.³⁴

Узбуђење и радост делили су и краљ Петар и његова деца. Он се вратио у своју отаџбину, коју је још као дечак оставио и за којом је жудео пуних 45 година у туђини. Одушевљен дочеком и поздравима краљ се обратио председнику Владе, Јовану Авакумовићу, речима: *"Не знате, господине, колико сам радосно потресен што видим да ме народ дочекује овако искрено. Кад сам ово доживео, сада имам само још ову жељу: да Србији обезбедим унутрашње слободе и благостање и да у име Бога, као унук Карађорђа и негдашњи Петар Мркоњић, сада са престола Србије, остварим идеју ослобођења и уједињења свију Срба који сада цвиле под туђином"*.³⁵ Принцеза Јелена и принчеви Ђорђе и Александар су, пак, први пут крочили у земљу својих предака, у Србију, о којој су много слушали од свога оца и родбине. Принц Ђорђе упамтио је речи које му је отац рекао по доласку: *"Гледај, сине! Гледај добро, то је твоја отаџбина"*.³⁶

³³ Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, II, Београд 2003, 39-43; 63-64

³⁴ На прелазу између два века чаршију су чиниле Кнез Михаилова, Узун Миркова, Васина, Дубровачка (данас Краља Петра), али се убрзо појавила конкуренција на Теразијама и у улицама Краља Милана, Милоша Великог и Немањиној, Д. Стојановић, *Калдрма и асфалт: Урбанизација и европеизација Београда 1890-1914*, Београд 2009, 68-76.

³⁵ Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, II, 40.

³⁶ Ђ. Карађорђевић, *Истина о моме животу*, 148-151.

Полагањем заклетве краља на нови устав потврђен је и састав Краљевског дома. Чланови ове државне установе били су, поред краља Петра I Карађорђевића, његова деца Јелена, Ђорђе и Александар, те краљев брат кнез Арсен и његов син Павле.³⁷ Потврђене су њихове титуле, док правилник за чланове краљевске породице прописује права и дужности које су имали на двору и изван њега. Краљ је био старешина над свим члановима Краљевског дома. Његова дужност је била да одржава ред у породичним односима, да брине о части, слози и сарадњи. Забрањивало се ступање у брачну заједницу без краљевог одобрења; у противном преступник би био искључен из Краљевског дома. Чланови владајуће породице нису се могли задуживати нити примати дотације или наследства без краљеве сагласности. Краљ је одлучивао где ће боравити поједини чланови дома који нису смели да живе у иностранству или да прихватају службу на страни. Члановима дома је било забрањено да ступају у државну службу, али су се могли, према склоностима, припремати за војна, просветна и црквена звања.³⁸ Захтеви династије стављени су испред личних интереса и жеља припадника краљевске породице. Било је потребно једним актом указати на права и дужности која су се морала поштовати како би се избегла судбина претходне династије на српском престолу.

Живот у двору није био пријатан и удобан за краља и његову породицу. Стари двор био је разрушен у ноћи убиства краља Александра и краљице Драге. Један од првих посетилаца Двора, после мајског преврата, Вукашин Петровић записао је: *"Страшни ме осећаји обузеше кад уђох у двор. Све разрушено, све поцепано, које од динамита, које од сабаља, а које од куришума. Постојећа, јоргани и душеци изгледали су као да су их пси вукли. Све избушено, скидано, поцепано"*. У лето 1904. Стари двор је порушен.³⁹ Место крвавог злочина сравњено је са земљом.

³⁷ Њ. К. В. Престолонаследник Ђорђе, Њ. К. В. Краљевић Александар, Њ. К. В. Кнегиња Јелена, Њ. В. Кнез Арсен, Њ. В. Кнез Павле Карађорђевић

³⁸ Р. Љушић, *Карађорђевићи*, 24-26.

³⁹ Стари двор или Стари конак, Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, II, 55-56.

Нови двор, пак, није био довољно простран. Његова изградња започета 1881. године, никада није довршена. Био је намењен одржавању свечаности и смештају гостију, те је распоред просторија био такав да на најбољи могући начин задовољи те потребе. У средини се налазила зимска башта, која је својом висином обухватала две етажe. Осветљавање централног дела овог здања је решено тако што је башта покривена стакленим кровом. Око зимске баште, са све четири стране, налазили су се ходници у виду тремова, из којих се улазило у просторије. Зидови баште су били украшени позлаћеним гипсаним орнаментима. Репрезентативном изгледу зимске баште је доприносило раскошно степениште, двокрако, богато изрезбарено, са балдахином на врху. На оградама степеништа су били извајани биљни мотиви, а на предњем делу балдахина двоглави орао. Свечана сала се, као и зимска башта, протезала целом висином здања. Преко дана салу су осветљавала два низа великих прозора, а увече три велика лустера од венецијанског стакла и 12 зидних лустера. На зидовима се налазило и шест огледала. Део приземља заузимао је салон округле основе, који је због источњачког намештаја, назван киоск или турска соба, а служио је као просторија за пушење. Из округлог салона улазило се у трпезарију. На спрату, налазила се библиотека, радна соба са писаћим столом, дворска капела и галерија слика, а у другом делу спаваће собе. Пошто у двору није било довољно места за све, одлучено је да у њему живе краљ са старијим сином Ђорђем и кћерком Јеленом, док су Александар, Арсен и Павле живели у изнајмљеној кући у близини. Угледни гости су одседали у кући Алексе Крсмановића на Теразијама, а у двор су долазили на обеде и свечаности.⁴⁰

⁴⁰ У време када је сазидан носио је име Нови двор, да би се разликовао од суседног Конака, који се тада помиње под именом Стари двор или Стари конак. Садашњи назив се усталио после завршетка изградње данашњег Новог двора. Архитекта је био Александар Бугарски. На пројекту ентеријера овог здања је сарађивао, тада млади, архитекта Јован Илкић. По његовој идеји је подигнута капела са галеријом на првом спрату двора, С. Марловић, Трагање за изгубљеном целовитошћу дворског комплекса у Београду, *Годишњак града Београда*, књ. LII, 2005, 195-247; У мају 1910. боравио је турски престолонаследник Јусуф Изедин, а у августу 1911. руски кнез Јован Константинович Романов, вереник кнегиње Јелене, С. В. Недић, Из историје старог двора, *Наслеђе*, 2, 19.

Породица краља Петра била је поново на окупу. Међутим, године раздвојености нису могле а да не оставе трага у међусобним породичним односима. Због одласка деце на школовање у Русију или честих боравака код родбине у Италији и Црној Гори, краљ Петар је са њима одржавао везе само повремено – путем преписке и приликом ретких посета. На тај начин није био у стању да с децом успостави присније контакте, да им пружи неопходну родитељску љубав и нежност. Подршка супруге у подизању деце такође му је недостајала. Те њено присуство у његовом новом животу, као владара који је требао да очува земљу од буре која је претила да је уништи. Унутрашњи ослонац је требало градити у породици пре свега, јер Карађорђевићи по повратку из емиграције нису имали ни много присталица нити политичку странку на коју су могли рачунати. Завереници, као део војске која је Петра извикала за краља, задавали су му многе проблеме од почетка до краја његове владавине.⁴¹

У Србију је позвао и пријатеље и сараднике са којима је делио тешкоће живота у емиграцији. Осврнувши се на тај период свога живота краљ Петар је, у разговору са једним познаником, закључио: *"Да, и ви сте јели изгнанички хлеб. Горак је то хлеб. Емиграција је тешка, али велика школа. Не само за емигранте, него и за оне због којих се одлази у емиграцију, за властодршце"*.⁴² Сарадњу са др Јашом Ненадовићем, др Живојином Балугџићем и др Костом Динићем, краљ је наставио и по доласку на српски престо. Они су постали кључне личности дворске камариле која је утицала на односе између Двора, политичких странака и јавности.⁴³

У време обележавања 100. годишњице Првог српског устанка обављено је и свечано крунисање Петра I за новог српског краља. Симболика је играла велику улогу. Сама круна изливена је од гвоздене ручке вождовог топа којим је покренута борба

⁴¹ Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, II, 233-287; 373-403.

⁴² *Исто*, 72-73.

⁴³ *Исто*, 53; Др Јаков Јаша Ненадовић је био рођак и секретар краља Петра I, а др Живојин Балугџић близак сарадник још у емиграцији. Он је у Женеви уређивао лист *La Serbie*. Први број се појавио у новембру 1899. године. Грађа за лист стизала је из Србије, Земуна, Новог Сада, Беча, Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, I, 428-429.

за обнову српске државе и слободу српског народа од вековне турске владавине. Карађорђев унук, Петра I постао је први нововековни владар који је крунисан и миропомазан за краља Србије, по угледу на средњовековну традицију из доба Немањића.⁴⁴ Мотиви су јасни. Тежило се везивању нове краљевске породице за прошлост и народ. Те јачању угледа међу европским краљевским дворovima.

Краљева путовања по Србији покренули су исти мотиви. Обиласци Смедерева и Карађорђевог шанца, Пожаревца, Шапца, Лознице, Чачка, Ужица и других градова, јавни говори, присуство краљеве деце - принцезе Јелене и принчева Ђорђа и Александра, пружали су прилику Карађорђевићима да се поново повежу са својим народом.⁴⁵ Дуг боравак у емиграцији начинио их је странцима у земљи из које су потекли. Опстанак династије, која је дошла после једног наглог и крвавог преокрета, требало је обезбедити мудрим поступцима.

⁴⁴ Круна је изливена по одобреном нацрту Михаила Валтровића у радионици браће Фализ у Паризу. Из Француске је допремљена чувеним Оријент експресом. Чин крунисања обављен је у Саборној цркви у Београду, а чин миропомазања у средњовековном манастиру Жича, задужбини Стефана Првовенчаног, *Исто*, 81-95.

⁴⁵ Није случајно то што је краљ Петар најпре посетио пожаревачко-смедеревски и шабачко-ваљевски крај. Он их је сматрао упориштима карађорђеваца. Док је присталица Обреновића биле више у ужичком крају, те је требало добро припремити посете. Дobar пријем на који је наишао нови краљ истицан је у Српским новинама, *Исто*, 134-140.

Делатност српске принцезе

Ново поглавље у животу кнегиње Јелене отворило се оног тренутка када је возом заједно са члановима своје породице приспела на београдску железничку станицу. Са осамнаест година први пут је дошла у земљу својих предака.⁴⁶ Све што је знала о Србији чула је од свога оца и родбине у Књажевини Црној Гори и Царској Русији. Мирна и сталожена брзо се уклопила у нову средину, упознајући свој народ и земљу.

Нови живот донео јој је нову улогу и дужности. Кнегиња Јелена, као члан краљевске породице, није била везана само за приватни простор, попут жена које нису припадале вишем слоју.⁴⁷ Него је припадала и јавној сфери, преузевши улогу и дужности једне принцезе у јавном животу. Требало је упрети своје снаге и способности за добробит династије и државе. Избећи све оно што је уништило претходну краљевску породицу на српском престолу. Међутим, сам почетак је био пун искушења. Преврат је учињен на застрашујући начин, који је узнемирио европске краљевске дворове, нарочито због слободе коју су завереници наставили да уживају. Страни представници напустили су Београд на Нову 1904. годину како би избегли пријем код новог краља који је поједине заверенике начинио својим ађутантима. Због одлагања решења завереничког питања Петар I је дуго био изолован од своје краљевске “браће”. Врата многих европских дворова била су му дуго затворена.⁴⁸

У духу патријархалних односа, као део традиције која је сачувана, улогу домаћице Двора преузела је кнегиња Јелена.⁴⁹ Прихватајући је, она је желела да помогне своме старом оцу, који је рано остао без супруге и њене мајке, а многе дворске обавезе требао је са неким поделити.

⁴⁶ Државни календар Краљевине Србије за годину 1904, Београд 1904; Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, II, 63-64.

⁴⁷ *Приватни живот код Срба у 19. веку*, 112-132.

⁴⁸ Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, II, 47-49.

⁴⁹ *Исто*, 325.

Живот на двору био јој је познат одраније. Одрастајући најпре на двору у Цетињу а потом на Знаменки, узор као женском детету, биле су јој кнегиња Милена Петровић Његош и велика кнегиња Милица Николајевич.⁵⁰ То је била средина у којој је одрасла, која је утицала на њено васпитање, обликовала њене животне погледе и одражавала наслеђени систем вредности.

Књига за упис код Њ. К. В. кнегиње Јелене сведочи нам о бројним посетама угледних личности из научног, културног, привредног, политичког и дипломатског живота Краљевине Србије.⁵¹ Младост, радост живљења и добар смисао за хумор привлачили су људе к њој. Стизале су позивнице за разна престоничка дешавања. У августу 1903. кнегиња Јелена присуствовала је официрској забави код "Коларца", а наредног месеца, пак, била је гост на забави Женског друштва у "Грађанској касини".⁵² Честе су биле забавне вечери у организацији клубова који су доносили стране културне утицаје. Попут, Руског клуба који је организовао чувене костимиране балове. Неколико месеци пре таквог бала организовао би се "Одбор госпођа и госпођица" који је имао задатак да обави све припреме. Под главним одбором налазило се неколико мањих као што је био Одбор за костиме или Одбор за ред игара и музику, Одбор за украс сале, Одбор за живе слике, Одбор за позивнице и, на крају, Одбор за касу. Те одборе чиниле су супруге водећих политичара и истакнутих појединаца – радикала Николе Пашића, председника београдске општине Косте Главинића, професора Универзитета Симе Лозанића и друге. Тако велики организациони напор давао је и добре резултате, па су свечаности добијале велике оцене, као "најелегантнија забава ове сезоне". Балу који се одвијао у Сали кафане Коларац присуствовали су краљ, престолонаследник и принцеза Јелена, као и руски амбасадор, председник владе Никола Пашић и друге угледне личности престонице.

⁵⁰ Знаменка је била званична резиденција великог кнеза Петра Николајевича и налазила се недалеко од Петрограда.

⁵¹ Дvorsка архива Карађорђевића, Књига за упис код Њ. К. В. кнегиње Јелене (од септембра 1903. до 12. новембра 1912), Народна библиотека Србија, Београд

⁵² Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, II, 338.

Хуманитарна страна оваквих вечери играла је важну улогу. У марту 1904. године организован је под покровитељством Руског клуба, принцезе Јелене и Одбора београдских госпођа и госпођица концерт у Народном позоришту, у корист руских рањеника у руско-јапанском рату.⁵³ У једном писму о овом рату кнегиња Јелена је горко написала: "*Когда наконец закончится этот период несчастья!*" Пошто се рат одужио образовала је Комитет београдских дама за прикупљање помоћи руским рањеницима. Као знак захвалности за пријатељство и саосећајност са руским народом царица-мајка Марија Фјодоровна доделила је српској принцези орден Црвеног крста првог степена.⁵⁴

Принцеза Јелена наставила је своју хуманитарну делатност. Посећивала је добротворне установе у граду и давала прилоге дому убогих старица, Женској вишој школи, дому сироте деце и другима.⁵⁵

Приликом путовања кроз Србију заједно са оцем и браћом посетила је Тополи – град њеног прадеде Карађорђа и оснивача династије. Прослава 100. годишњице избијања Првог српског устанка започела је управо поменом на Карађорђевог гробу у Тополи. На ручку који је потом приређен генерал Сава Грујић, који је био чест гост на Двору, одржао је здравицу у којој је споменуо вожда и његове јунаке и позвао краља Петра да настави да води земљу у бољу будућност. Одговарајући на здравицу краљ је изјавио да је његова највећа жеља била да изрази поштовање Карађорђу и његовим саборцима у устанку.⁵⁶ У Орашцу је одржан помен изгинулим српским ратницима. На пријему за посланике приређеном у Двору, Петар I је одржао говор у коме је нагласио да је земља ослобођена напорима многих, а дужност садашње генерације била је да се слобода очува. За то је било потребно много труда, одважности и мудрости.⁵⁷

⁵³ Д. Стојановић, *Калдрма и асфалт*, 258-259; 262.

⁵⁴ Галина Шевцова, *Красные маки для княгини*, 65.

⁵⁵ Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, II, 338.

⁵⁶ *Исто*, 141.

⁵⁷ *Исто*, 142.

Новогодишњи приједи у Двору, крајева слава, имендани чланова краљевске породице били су прилике које угледни Београђани нису пропуштали. Приређивани су приједи и закуске у свечаној сали београдског двора, уз честе игранке. Рођендани млађих чланова краљевске породице прослављани су организовањем балова са бројним званицама. Краљев рођендан се, пак, указом Владе прослављао као државни и народни празник Краљевине Србије.⁵⁸ Прослава се одвијала на Двору, ту је краљ примао честитке и подворења према унапред утврђеном редоследу који би био објављен у Српским новинама. Вечере и ручкови у Двору такође су били прилика за многе, из Београда и унутрашњости, да буду за дворском трпезом и да са краљевском породицом ступе у приснији разговор.⁵⁹

Краљ је нарочито држао до верских празника. Као истински верник он се придржавао свих прописа у погледу поста, причешћа, присуства служби у цркви. Велике верске празнике, Божић и Ускрс, славио је по свим црквеним прописима.⁶⁰ Официри београдског гарнизона на Бадњи дан су доносили бадњак у Двор. У камину салона се полагао и поливао вином. Кад пламен захвати дрво, онда краљ на једну гранчицу бадњака набада јабуку, потом се разбаца сито са орасима и слама, након чега следи послужење. На Божић у двор је редовно долазио положајник, обично млађи официр, кога би краљ богато наградио.⁶¹ Принцеза Јелена одлазила је на службу у цркву са оцем и делила прилоге. После Божића и Ускрса, слава је сматрана највећим празником, али је за разлику од поменутих била лична, односно приватна свечаност. Прослављање св. Андреја Првозваног као заштитника породице Карађорђевић чињено је у краљевском маниру са много гостију уз традиционално сечење славског колача.⁶²

⁵⁸ *Државни календар Краљевине Србије за годину 1904*, Београд 1904.

⁵⁹ "Примање у двору Његовог Величанства Краља на дан 29. јуна 1903", у: Српске новине, 27.6.1903.

⁶⁰ Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, II, 330.

⁶¹ "Божић у двору", у: Политика, 24.12.1910.

⁶² Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, II, 331.

На крају календарске године одржавао се чувени новогодишњи бал у свечаној сали Новог двора на који се позивало по неколико стотина гостију. Између осталог ту су сви чланови дипломатског кора, сви министри у Влади, председник Народне Скупштине, председник Државног Савета итд. Бал је почињао у 10 часова када међу окупљене госте улази краљ уз звуке српске химне. После кратког поздрава краљ отвара бал тако што одабере једну од госпођа и са њом поведе Србијанку. Углавном је то била госпођа Ђурђина Пашић. Плес се потом наставља до 12 часова. Тада дворски топ оглашава поноћ. Све светиљке у двору се погасе па одмах затим упале. Био је то знак да је Нова година дошла. У свечаној сали краљ Петар би се окренуо гостима и пожелео им срећну Нову годину. Потом би по унапред одређеном редоследу прилазили гости да би узвратили честитке краљевској породици. У салонима би се приредила закуска после које се настављао новогодишњи бал у свечаној сали београдског двора.⁶³

Принцеза Јелена волела је музику и плес, осим што је приређивала балове на Двору, била је и гост престоничких балова који су се одржавали током јесени и зиме. На балском репертоару увек је стављана на прво место Србијанка, а потом су се наша кола смењивала са валцером, полком и другим страним играма.⁶⁴ Даме су облачиле балске хаљине, које су биле припијене уз горњи део тела, кројену у струку и, различитим кројачким методама, проширене у доњем делу и дуге до врхова ципела. Лице, готово без шминке, уоквирено је косом скупљеном на темену. Обиље украса било је уобичајено на свим одевним предметима, али и на обући, ташнама и шеширима, чије су велике димензије и преукрашеност били нека од омиљених тема карикатуриста тога доба.⁶⁵ Кад откуца поноћ и ред игара се исцрпи, отменији свет се повлачио, потом би се одбацила строга етикеција, а музику су плаћале коловође.⁶⁶

⁶³ "Нова година у двору", у: Политика, 31.12.1910.

⁶⁴ М. Јовановић-Стојимировић, *Силуете старог Београда*, Београд 2008, 36.

⁶⁵ М. Ристовић, *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*, Београд 2007, 318-319; 323.

⁶⁶ М. Јовановић-Стојимировић, *Силуете старог Београда*, 37.

За време одмора, кавалери и даме су руку под руку ишли салом укруг, и то су били тренуци удварања, јер се за време плеса није разговарало. Било је заморно испратити многобројне балове у току једне сезоне. Фебруара 1904. кнегиња Јелена је писала куми А. А. Витковској: *"Слава Богу, пост наступил, и балы окончены, я так рада этому."*⁶⁷

У двор су долазили многи уметници. На прославама, у којима је кнегиња Јелена имала улогу домаћице, редовни гости су били вајари Петар Убавкић и Ђорђе Јовановић, сликари Марко Мурат, Ристо Вукановић и Стеван Тодоровић, композитори Стеван Стојановић Мокрањец и Теодор Тоша Андрејевић Аустралијанац и писац Симо Матавуљ.⁶⁸ Њихов уметнички дар донео им је наклоност и подршку српске краљевске породице. Принцеза се веома интересовала за сликарство и вајарство.⁶⁹ Поменути уметници су извели низ дела, из домена меморијалне пластике и портрета знаменитих савременика, као чувара сећања на славну прошлост и значајна достигнућа која су била надахнута борбом за слободу. Откривању споменика косовским јунацима вајара Ђорђа Јовановића, на Видовдан 1904. године, у Крушевцу је присуствовао лично краљ Петар Карађорђевић, који се у свом говору осврнуо на веома тежак положај српског народа који је остао под османском влашћу, нагласивши да *"док је сећања на Косово, биће и Србин у стању да одолева свакој најезди, да с успехом брани на свим тачкама права своја"*⁷⁰. Краљевска породица била је покровитељ учешћа Србије на Балканској изложби у Лондону 1907. године, на којој су своја дела приказали Ђорђе Јовановић, Симеон Роксандић, Анастас Боцарић и др.⁷¹ Међународна изложба посматрана је као добра прилика за културну и економску афирмацију Србије у свету.

⁶⁷ Галина Шевцова, *Красные маки для княгини*, 54-55.

⁶⁸ Дворска архива Карађорђевића, Књига за упис код Њ. К. В. кнегиње Јелене (од септембра 1903. до 12. новембра 1912); Први управник уметничко-занатске школе, која је основана у Београду 1905, био је Ђорђе Јовановић, а главни сарадници су му били Ристо Вукановић и Марко Мурат, *Историја Београда*, ур. Васа Чубриловић, Београд 1974, 378-379.

⁶⁹ Галина Шевцова, *Красные маки для княгини*, 31.

⁷⁰ Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, II, 140-141.

⁷¹ А. Растовић, "Неколико докумената о учешћу Србије на изложби у Лондону 1907. године", *Мешовита грађа*, Нова серија Књ. 28 (2007), 247-263.

У Новом двору српска принцеза примила је у посету бројне научнике. Угледне професоре Велике школе, која 1905. године прераста у Универзитет, математичара Михаила Петровића Аласа, филолога Александра Белића, хемичара Симу Лозанића, историчара Љубомира Јовановића, минеролога Саву Урошевића, др Милана Јовановића Батута, педагога Војислава Бакића, историчара Стојана Новаковића, археолога Михаила Валтровића, геолога Јована Жујовића, хемичара Марка Лека, филолога Момчила Иванића, историчара Миленка Вукићевића, сеизмолога Јеленка Михаиловића и физичара Стевана Марковића.⁷² Београдски универзитет био је за Краљевски дом нови центар окупљања и образовања Срба и других Југословена који су живели у суседним земљама – Османском и Аустроугарском царству, те је у том смислу уживао нарочиту наклоност и подршку.⁷³

Меценство краљевске породице је подстицало и омогућавало научноистраживачки рад. Уочи прославе стогодишњице Првог српског устанка професор Миленко Вукићевић, који је био чест гост на Двору, упутио је захтев краљу и Влади тражећи финансијска средства за прикупљање грађе у руским архивима за писање Карађорђевог биографије. Она су му убрзо додељена захваљујући краљевим личним интересовањима за тему истраживачког рада. Када је писање Карађорђевог биографије било завршено, краљ Петар је обезбедио знатна средства и за њено објављивање.⁷⁴

Средином јуна 1905. у Двор су примљени чланови Главног одбора за чување народног здравља на челу са др Миланом Јовановићем Батутом. Вођени су разговори о напретку Друштва, његовом раду у Београду и унутрашњости, посебно о унапређењу здравља деце, те о државној подршци. Предлагано је увођење здравствене контроле у кафанама, пекарама и радионицама јер је хигијена у њима била веома лоша и требало је уложити напоре да би се она поправила.⁷⁵

⁷² Дворска архива Карађорђевића, Књига за упис код Њ. К. В. кнегиње Јелене (од септембра 1903. до 12. новембра 1912)

⁷³ Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, II, 163-167.

⁷⁴ *Исто*, 170.

⁷⁵ *Исто*, 160-161.

Чланови управе града Београда, Михаило Церовић управник Београда и Коста Главинић председник београдске општине били су редовни гости у Двору према књизи за упис код Њ. К. В. кнегиње Јелене.⁷⁶ Разговарало се о приликама и проблемима у престоници Краљевине Србије, као и о њиховом превазилажењу. Давани су бројни предлози: изградња кеја дуж обале, уређење баре Венеција (данашњи простор око Сајма), која је била легло комараца и смрада, проширење капацитета београдског водовода, чиме би се омогућило поливање градских улица у летњим месецима, побољшање рада Београдског електричног друштва с обзиром на честе прекиде и скупу струју, отварање нових паркова и градског зеленила. Пред божићне празнике Краљевски дом је београдској општини давао износ од 1500 динара као прилог за градску сиротињу која је била најугроженији део становништва.⁷⁷

Врата Двора су увек била отворена српским привредницима. Представници различитих привредних делатности долазили су често са одређеним предлозима за унапређивање привредног живота Краљевине Србије, који је у исто време требао да допринесе економском и војном јачању земље, те остварењу њене политике која је била усмерена ка ослобођењу и уједињењу српског народа.⁷⁸ Трговци Лука Ћеловић, Никола Крсмановић и његов син Алекса, Перикле Захо, Андра и Димитрије Кумануди и индустријалац Јован Барловац били су радо виђени гости у Двору.⁷⁹ Они и друге трговачке породице су својим радом и прегалаштвом доприносили економском напретку и просперитету београдске и српске привреде. Појединци попут Луке Ћеловића били су на челу значајних привредних институција, попут Београдске задруге и Народне банке. Док су трговачке породице попут Крсмановића били велики дародавци за своју земљу и народ.⁸⁰

⁷⁶ Дворска архива Карађорђевића, Књига за упис код Њ. К. В. кнегиње Јелене (од септембра 1903. до 12. новембра 1912)

⁷⁷ *Исто*, 163.

⁷⁸ *Исто*, 157-158.

⁷⁹ Дворска архива Карађорђевића, Књига за упис код Њ. К. В. кнегиње Јелене (од септембра 1903. до 12. новембра 1912)

⁸⁰ М. М. Костић, *Успон Београда: послови и дани трговаца, привредника и банкара у Београду XIX и XX века*, Београд 1994, 30-39; 48-56.

Део свакодневних обавеза принцезе Јелене као члана Краљевског дома биле су аудијенције за женски део београдске елите. Почињале су обично после доручка. Тада су приређиване чајанке у салону Новог двора.⁸¹ Жене угледних политичара, дипломата и интелектуалаца долазиле су на пријеме и у друштву својих мужева. Књига за упис код Њ. К. В. кнегиње Јелене као честе госте бележи: Николу и Ђурђину Пашић, Саву и Милицу Грујић, Стојана и Јелисавету Протић, Милована и Марију Миловановић, Љубомира и Дару Давидовић, Лазара и Ленку Пачу, Љубомира и Љубицу Стојановић, Мирослава и Драгицу Спалајковић, Живана и Јелену Живановић, Марка и Даницу Леко, Стевана и Полексију Тодоровић, Љубомира и Симку Јовановић.⁸² Били су то политичари који су својом делатношћу обележили политичку историју Краљевине Србије.

Бројни приједи на Двору ипак су били веома заморни за српску принцезу. У једном писму А. А. Витковској она се пожалила како су аудијенције веома монотоне, заморне и да јој одузимају много времена. *"Можете подумати, как это забавно и приятно в моих летах! Я надеюсь, что это когда-нибудь переменится к лучшему"*. Она се пожалила и на то што нема слободног времена за читање него често мора да бира између добре књиге и одласка на јахање.⁸³ А обожавала је и једно и друго. Јахање до Кошутњака или Топчидера почињала би у 8 сати ујутру а у Двор би се вратила око 10:30. Друштво јој је углавном правио кнежевић Павле. А дежурни ађутанти су им били пратња.⁸⁴ Није се бојала брзог јахања. У писму својој тетци великој кнегињи Анастасији Николајевич то је духовито истакла: *"Скоро я буду назначена шефом одного кавалерийского полка и буду иметь чудную униформу, красную юбку... и бело-синий китель с золотом и саблѳ. Выскажите это Сергею, он с ума сойдет. Жалко только, что не будут видны прекрасные цвета этой униформы на фотографиях."*

⁸¹ Галина Шевцова, *Красные маки для княгини*, 55.

⁸² Дворска архива Карађорђевића, Књига за упис код Њ. К. В. кнегиње Јелене (од септембра 1903. до 12. новембра 1912)

⁸³ Галина Шевцова, *Красные маки для княгини*, 55.

⁸⁴ *Исто*, 55-56.

Скажите это всем детям, им это будет интересно. Интересно будет, когда буду проходить верхом мимо полка, все кавалерийские офицеры sont four, four, four!" Осим брзог јахања, кнегиња Јелена је имала још једну "мушку" навику, "я курю, как капитан" и кокетно додала *"это ужасно, не правда ли?"*⁸⁵

Дворска библиотека нудила је углавном књиге на француском језику. Али читала се и литература на руском. О томе принцеза пише: *"На днях я окончила читать "Обломова" и "Обрыв". Этот последний роман особенно меня очаровал...Я велела выписать из Петербурга всего Гончарова, Майкова, Гербеля, и Гнедича. У меня есть кое-какие рассказы Горького, и это красиво. Что еще советуете мне читать?... Кажется, я никогда столько не читала, как в эту зиму..."*⁸⁶ Библиотека Руско-српског клуба, пак, попуњавана је књигама донетим из Русије, те се у штампарији рекламирало да су стигле књиге Толстоја, Гогоља, Данилевског, Боборикина, Фонвизина, Љермонтова, Терпигорова, Тургенева и других руских књижевника. У читаоници која се налазила у клупским просторијама код Саборне цркве одржавана су предавања као што је било оно филолога Момчила Ивковића о првом Петровском заводу нове руске литературе.⁸⁷

Сачувана преписка говори о томе колико је принцези Јелени недостајала Русија и њена родбина која је тамо живела. Сетно је писала: *"Мне ужасно хочется в Крым, беспрестанно думаю о всех вас. Вечером я иногда смотрю на луну, отражающую свои лучи в Дунае и Саве, и думаю: неужели тот же луч купается в волнах Черного моря? Также и Большая Медведица стоит перед моими окнами, как и в Дюльбере..."*⁸⁸

⁸⁵ Исто, 56.

⁸⁶ Исто, 56-57.

⁸⁷ Руско-српски клуб основан је 1901. године. Као свој главни циљ поставио је упознавање својих чланова са руским језиком и богатом руском књижевношћу, због чега су његове главне институције биле школа руског језика, читаоница и библиотека. Сваке суботе биле су организоване конверзационе вечери у читаоници која се налазила у клупским просторијама, код Саборне цркве. На тим вечерама најчешће се разговарало о појединим руским писцима, Д. Стојановић, *Калдрма и асфалт*, 261-262.

⁸⁸ Исто, 57.

Српска престоница преузела је улогу домаћина Словенског конгреса 1910. године у жељи да подржи рад на уједињењу словенских народа. Не само културном него и политичком. За госте је био приређен дочек добродошлице и обилазак београдских знаменитости. Краљевска породица отворила је врата свога Двора и припремила закуску за чланове Словенског конгреса. Међу руским гостима, пак, били су председник московске општине, чланови Думе, руски посланик у Бечу и други. Заједно са својим домаћинима словенски гости су присуствовали народном весељу које је посебно за ту прилику организовано код топчидерске цркве. У вечерњим часовима они су се окупили на банкету уз свечану гозбу и здравицу у њихову част.⁸⁹

Предах од бројних пријема, прослава, посета и других протоколарних обавеза једне принцезе, Јелена је тражила у путовањима. Одлазила је својим теткама у Италији и Русији, и деди и баби на Цетињу. Била су то приватна путовања без густо организованог распореда и бројних званица. Ту није била у центру пажње. Могла је да ужива у дану без уобичајених дужности и обавеза, са блиским људима поред којих је одрасла. У децембру 1906. провела је божићне празнике у цетињском Двору. У јесен 1910. налазила се у Петрограду.⁹⁰ Док су најбројније биле посете тетки Јелени у италијанском дворцу Ракониђи. Тамо је научила да вози аутомобил. У то време то је био омиљени хоби европске аристократије. Искористила је прилику да посети Венецију. Потом, Рим који јој је према њеним речима, *"в трепет и восхищение"*. Обишла је многе музеје, Колосеум и катакомбе. Изгледало јој је *"что весь древний Рим проснулся"* шетајући по остацима римског Форума и посматрајући некадашњи Неронов дворцац. После Рима, посетила је Фиренцу и њене многобројне знаменитости. Пријатне тренутке провела је и у дружењу са краљевском породицом. Писма су пуна лепих речи за краљицу-мајку Маргариту Савојску и краља Виктора Емануела III. Писала је и о сликама у акварелу и уљу на платну као предивном поклону за њен салон у београдском двору.⁹¹

⁸⁹ "Свесловенски конгрес", у: Политика, 29.6.1910.

⁹⁰ Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, II, 338.

⁹¹ Галина Шевцова, *Красные маки для княгини*, 67-68.

Увек се радовала посетама Италији. У јулу 1911. поново је боравила у дворцу Раконићи. Ту се упознала са својим будућим супругом руским кнезом Јованом Константиновичем, чланом династије Романов.⁹² Ту је, потом, уследила и веридба која је наговестила јачање српско-руских односа. Председник београдске општине Љуба Давидовић упутио је Краљевском дому честитку следеће садржине: *"Допустите ми величанство да Вам у име Ваших оданих Београђана најсрдачније честитам верење Њеног Височанства Кнегиње Јелене, јер срећа Њеног Височанства биће и срећа српског народа."*⁹³ У катедралној цркви у Петрограду, пак, обављено је свечано благодарење поводом веридбе кнегиње Јелене са кнезом Јованом Константиновичем, на коме су присуствовали његови родитељи велики кнез Константин Константинович и велика кнегиња Елизабета Маврикијевна, затим грчка краљица Олга, велики кнез Димитрије Константинович и српски посланик у Петрограду.⁹⁴

У августу 1911. кнез Јован Константинович боравио је у српској престоници.⁹⁵ Била је то његова званична посета након веридбе са српском принцезом. На железничкој станици дочекао га је краљ са синовима Ђорђем и Александром и кћерком Јеленом која је носила елегантан костим шампањ боје и велики црни шешир. Руски гост и будући српски зет дочекан је уз музику војног оркестра - "Боже царја храњи". Добродошлицу су му пожелели и државни великодостојници у фраку, председник београдске општине са одборничком депутацијом, те особље руског посланства и представнице женских друштава у Београду. Звуци руске химне у извођењу Београдског певачког друштва чули су се у Новом двору, док су вереници са балкона отпоздрављали окупљени народ.⁹⁶

⁹² Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, II, 338-339.

⁹³ "Честитка председника општине", у: Политика, 12.7.1911.

⁹⁴ "Благодарење у Петрограду", у: Политика, 14.7.1911.

⁹⁵ Кнез Јован Константинович боравио је у Београду од 16. августа до 22. августа, када је отпутовао за Петроград, Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, II, 340.

⁹⁶ „Долазак кнеза Јована“, у: Политика, 4.8.1911.

У оквиру уобичајеног распореда кнез Јован је током боравка у Београду посетио чланове Владе, председника Државног Савета и Народне Скупштине, председника општине и заступника руског посланства Николаја Хартвига. Српски краљ је, потом, приредио свечани ручак у Двору у част будућег зета, кога је том приликом одликовао орденом Карађорђевог звезде и произвео за почасног поручника у првом коњичком пуку "Милош Обилић". У Саборној цркви присуствовали су православној служби и молитви. А посета је завршена посматрањем вежбе трупа београдског гарнизона на Бањици и Топчидерском брду.⁹⁷

Узвратна посета Петрограду учињена је уочи венчања. Испраћај на железничкој станици био је веома срдчан, док је народ уз пут поздрављао чланове краљевске депутације, у којој су се, поред краља, престолонаследника и принцезе Јелене налазили председник Владе Милован Миловановић, председник Народне скупштине Андра Николић и председник београдске општине Љуба Давидовић. Путници су у Варшави прешли у царски воз којим су наставили пут до Петрограда. Тамо је железничка станица била украшена руским и српским заставама. Дочекали су их, уз звуке српске химне, цар и царица, сви велики кнежеви и дипломатски кор. Председник општине послужио је српског краља традиционално хлебом и сољу, док је српској принцези предао букет белих ружа.⁹⁸ У Петерхофу је приређен свечани ручак током кога су руски цар и српски краљ разменили здравице славећи пријатељство између две земље и две династије које се браком кнеза Јована и кнегиње Јелене јаче везују.⁹⁹ Приликом боравка у Русији краљ Петар је наименован за почасног команданта XIV пешадијског пука. Био је то веома симболичан чин, јер се овај пук заједно са Карађорђевим устаницима борио против Турака 1806. и 1807. године. Од руског војног министра добио је, пак, књигу ратне преписке из 1806. и 1807. године, у којој су описане битке које је водио XIV пешадијски пук.¹⁰⁰

⁹⁷ "Одликовање кнеза Јована", у: Политика, 4.8.1911; "Кнез Јован у Београду", у: Политика, 5.8.1911.

⁹⁸ Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, II, 340.

⁹⁹ "Долазак у Петерхоф", у: Политика, 20.8.1911.

¹⁰⁰ "Краљ Петар шеф руског пука", у: Политика, 21.8.1911.

У недељу, 3. септембра 1911, у 15 часова обављено је венчање кнегиње Јелене Карађорђевић и кнеза Јована Константиновича Романова у дворској цркви.¹⁰¹ Присуствовао је велики број званица, поред чланова царске и краљевске породице, окупили су се припадници руског племства, чланови српске депутације и руски државници. Након обреда венчања уследио је пријем у белој сали Петерхофа. Тога дана у свим црквама Руске царевине и Краљевине Србије служена су молепствија за дуг и срећан живот младенаца.¹⁰²

Чланови краљевске депутације уживали су гостопримство породице Романов од доласка у Русију. Њихова посета завршена је у истом маниру. Краља Петра и престолонаследника Александра испратио је на петерхофску железничку станицу сам руски цар Николај II и велики кнез Константин Константинович. Уз поздрав уследио је и позив на велике руске маневре те 1911. године.¹⁰³

Сачуван је брачни уговор закључен између кнеза Јована Константиновича и кнегиње Јелене Петровне. Садржи десет чланова који сведоче о личној али и материјалној вредности брачног пара, односно о обичајима који су тада поштовани. У чл. I говори се да ће младожења волети и поштовати своју будућу супругу, а цар обећава да ће се према њој показивати сва уважавања која јој припадају. Члан II о наслеђу српског престола – принцеза и њено потомство имају права која им одређује српски закон. У чл. III наводи се да је принцеза Јелена донела у мираз 1 000 000 динара, а у чл. IV о спреми која се сматра целином са миразом. У чл. V одређена је годишња рента од 45 000 рубаља која ће се исплаћивати принцези Јелени, а чл. VI предвиђа да кнез Јован поклони супрузи износ од 30 000 рубаља, а она ће моћи од те суме да користи интерес од 4 посто годишње. У чл. VII предвиђа се да Администрација апанаже исплаћује годишње износ од 15 000 рубаља током трајања брака за кнегињине личне потребе. Чл. VIII предвиђа да кнегиња може да бира своје особље.

¹⁰¹ Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, II, 340-341.

¹⁰² "Венчање у Петерхофу", у: Политика, 22.8.1911.

¹⁰³ "Краљев повратак", у: Политика, 23.8.1911.

У чл. IX предвиђа се да ће принцеза у случају да остане удовица примати годишње 15 000 рубаља уколико буде живела у Русији, а 5 000 рубаља уколико је напусти. У чл. X предвиђа се да руски цар и српски краљ ратификују уговор и изврше његову размену.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић*, II, 341.

Хуманитарна делатност у ратно доба

Први балкански рат и борба за ослобођење српског народа у Османском царству довели су кнегињу Јелену поново у Србију. Она је заједно са својим супругом руским кнезом Јованом Константиновичем опремила болницу од 50 кревета, пет лекара и медицинских сестара Јелизаветинске заједнице као медицинску помоћ српској држави и њеним борцима. И сама је ступила у ред милосрдних сестара сматрајући да ће на тај начин најбоље исказати своју подршку.¹⁰⁵

У Балканским ратовима Краљевина Србија је учествовала са 356.500 војника и официра и 296 лекара.¹⁰⁶ Иако су сви лекари позвани под заставу опет их је за потребе саме војске било мало. Александра Павловна Хартвиг, супруга руског посланика, писала је московском градском поглавару Н. И. Гучкову: "навалио је толики број рањеника, на који почетком рата нико није рачунао. Прво је од Ристовца стигло 300 људи, који су препунили војну болницу. Затим је од Мердара стигло још 800. Два дана касније почели су стизати рањеници са Куманова и четници – око 2.000 људи. Сви ови рањеници испунили су најбоље београдске зграде: гимназије, основне школе, Учитељски дом, семениште, богословију, сиротишта, итд."¹⁰⁷ Долазак страних медицинских мисија и лекара био је неопходан. Кнегиња Јелена Петровна увидела је то веома брзо те је већ 15. октобра 1912. са члановима медицинске мисије и два вагона опреме, коју је финансирала као приватно лице али уз подршку руског друштва Црвеног крста, стигла у Београд. На железничкој станици дочекали су је српски министри, руски, бугарски и грчки посланици.

Одлуком српског војног санитета пољска болница Њ.К.В. кнегиње Јелене Петровне формирана је у Врању. Била је снабдевена модерним медицинским средствима потребним за успешно лечење и негу српских рањеника.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Г. Шевцова, *Руска добротворна помоћ Србији у ратовима 1912-1917*, Београд 2010, 55.

¹⁰⁶ *Исто*, 20.

¹⁰⁷ *Исто*, 49.

¹⁰⁸ "Принцеза у Врању", у: Политика, 17.10.1912.

Победа на Куманову (23-24. октобра) отворила је српској војсци пут ка Скопљу, које је ослобођено већ 26. октобра. Из Врања су дворским возом свечано у град ушли краљ Петар, кнегиња Јелена, принц Павле, председник Владе Никола Пашић и председник Народне Скупштине Андра Николић. Као милосрдна сестра кнегиња Јелена је обишла рањенике у скопским болницама пружајући им негу и пажњу.¹⁰⁹

Крајем октобра и у првој половини новембра обишла је неколико београдских болница где је са осталим медицинским сестрама из Русије указивала помоћ болесним и рањеним српским ратницима. У пратњи госпође Хартвиг обишла је, пак, болницу која је била смештена у школи код Саборне цркве.¹¹⁰ Са краљем Петром је 13. новембра посетила болницу Московске Иверске заједнице медицинских сестара у згради Друге београдске гимназије. О њеној добровољној помоћи писале су руске новине "Новое время". Својим примером и утицајем који је уживала као члан руске царске породице придобила је за српске борце и родољубе подршку бројних институција и појединаца попут Петроградског земства, земске управе из Каменеца, кнеза Абамелек-Лазарева из Петрограда, Црвеног крста Казанског Универзитета.¹¹¹

На иницијативу ветерана рата 1876. године, Петербуршко Словенско добротворно друштво оформило је у новембру 1912. године "Комитет за опремање и слање у Србију медицинске мисије М. Г. Черњајев" ("Черњајевски комитет"). Почасна председница му је била Антонина Александровна Черњајев, удова генерала. Прилози су прикупљани у Москви и Петрограду продајом разгледница са портретом генерала М. Г. Черњајева. Комитет је одлучио да од прикупљених средстава организује прехранбене пунктове и магацине са стварима за указивање помоћи жртвама рата – нарочито деци, како у самој Србији, тако и на територијама које је ослободила српска војска.¹¹²

¹⁰⁹ "Принцеза болничарка", у: Политика, 24.10.1912.

¹¹⁰ "Принцеза у болници", у: Политика, 27.10.1912.

¹¹¹ "Прилози из Русије", у: Политика, 14.11.1912; Г. Шевцова, *Руска добротворна помоћ Србији у ратовима 1912-1917*, 56.

¹¹² *Исто*, 65-66.

Руска јавност пружила је делотворну помоћ и друштву Коло Српских Сестара, чија је покровитељка била супруга српског премијера Ђурђина Пашић. Болница овог друштва опремљена је захваљујући прилозима разних добротворних организација у Русији (Словенског добротворног друштва, Петербуршког друштва "Самарићанин" и др.). Поједине супруге и кћери руских дипломата добровољно су радиле као медицинске сестре у београдској болници "Коло Српских Сестара". Као на пример супруга првог секретара руског посланства Јулија Штрандман. Кћи руског посланика, Људмила Николајевна Хартвиг радила је добровољно као медицинска сестра у Иверској болници у Београду. У истој болници радила је и Надежда А. Пушкина, унука чувеног руског песника.¹¹³

На координацији помоћи која је из Русије приспевала у Србију, радила је супруга руског посланика Александра П. Хартвигова. Она је постала председница Комитета при руској мисији који је примао прилоге: материјал за превијање, одећу (нарочито топлу) и новац. Ти прилози предавани су потом управи Српског Црвеног Крста. По завршетку Првог балканског рата, на иницијативу госпође Хартвиг, отворен је Дом за ратну сирочад, који се налазио под покровитељством кнегиње Јелена Петровне, која је успела да за ову добротворну установу обезбеди подршку царице-мајке Марије Фјодоровне и Руске Православне Цркве.¹¹⁴

Хуманитарну делатност кнегиња Јелена обављала је и у време Првог светског рата. Постала је милосрдна сестра Царске Прве армије, у којој је војну службу обављао њен супруг кнез Јован Константинович.¹¹⁵ Поред те, трудила се да пружи помоћ и српским борцима. Као приватно лице послала је српском Црвеном крсту 2.000 рубљи прилога већ на почетку рата.¹¹⁶

¹¹³ Исто, 67-69; 240; Током Другог балканског рата кнегиња Јелена је послала Колу Српских Сестара прилог од 1.000 динара за неговање српских рањеника, "Принцеза за рањенике", у: Политика, 8.7.1913.

¹¹⁴ Г. Шевцова, *Руска добротворна помоћ Србији у ратовима 1912-1917*, 71-73.

¹¹⁵ Исто, 230.

¹¹⁶ "За Црвени Крст", у: Политика, 2.9.1914.

Под њеним покровитељством формиран је Петроградски градски комитет за помоћ Србији. Помагала је српским избеглицама и заробљеницима, као и породицама погинулих бораца. За ову делатност уживала је подршку и помоћ самог руског цара Николаја II.¹¹⁷

Ратне недаће ослабиле су комуникацију између краља Петра и његове кћерке. Телеграме су најчешће размењивали поводом рођендана, божићних и ускршњих празника. Радосно је примио телеграм о одликовању кнегиње Јелене, од стране руског цара, медаљом св. Ђорђа IV реда за пожртвовани рад у болницама, са рањеницима и болеснима. Вести, пак, о рођењу унука Всеволода (1914) и унукe Јекатерине (1915) много су обрадовале старог српског краља. У писмима добијао је и њихове слике. Са задовољством је примио извештај о Пашићевој посети принцези у Петрограду, у пролеће 1916. године. У писму се наводило да су сви били здрави, да су унуци лепа деца и да је принцеза патила због судбине Србије и оца. Средином новембра краљ Петар је, уздајући се у Бога и његову помоћ, изразио наду да ће ускоро доћи ослобођење Србије од непријатеља.¹¹⁸ Револуционарна збивања у Русији зауставиће њихову преписку. У пролеће 1918, краљев зет, кнез Јован Константинович интерниран је на Урал са групом рођака. Иста судбина пратила је и цареву породицу. У јулу 1918, бољшевици су убили кнеза Јована у близини Алапајевска. Јелена Петровна је пратила мужа у прогонство, али је неколико дана пре његовог убиства отпутовала у Петроград да посети децу. Успут је ухапшена и одведена у затвор у граду Перм, одакле је пребачена у Москву. У новембру њена свекрва велика кнегиња Елизабета Маврикијевна отпутовала је бродом за Стокхолм са својом млађом децом и унуцима Всеволодом и Јекатерином. Уз велику помоћ српског посланика у Петрограду Мирослава Спалајковића кнегиња Јелена је успела да се пребаци у Шведску, а затим са децом у Србију, у земљу својих предака, која ће постати друга домовина за многе руске избеглице.¹¹⁹

¹¹⁷ Г. Шевцова, *Руска добротворна помоћ Србији у ратовима 1912-1917*, 108; Из мемоара кнегиње Јелене, *Нови живот*, књ.2, 1922, 33-40.

¹¹⁸ Д. Живојиновић, *Ратни дневник*, Београд 1984, 54; 82; 92; 95; 106; 257.

¹¹⁹ Г. Шевцова, *Руска добротворна помоћ Србији у ратовима 1912-1917*, 230.

Закључак

Јелена Карађорђевић, као члан новог Краљевског дома, показала је много умешности у обављању улоге и дужности једне принцезе у јавном животу. Њена посвећеност династији и држави привукла је пажњу угледника Краљевине Србије који су, такође, оставили трага у историји нововековне српске државе.

Књига за упис код Њ. К. В. кнегиње Јелене сведочи нам о бројним посетама угледних личности из научног, културног, привредног, политичког и дипломатског живота Краљевине Србије, попут, вајара Ђорђа Јовановића, сликара Марка Мурата, композитора Стевана Стојановића Мокрањца, писца Симе Матавуља, математичара Михаила Петровића Аласа, филолога Александра Белића, хемичара Симу Лозанића, историчара Љубомира Јовановића, др Милана Јовановића Батута, историчара Стојана Новаковића, археолога Михаила Валтровића, геолога Јована Жујовића, хемичара Марка Лека, филолога Момчила Иванића, физичара Стевана Марковића, привредника Луке Ћеловића и Алексе Крсмановића, политичара Николе Пашића, Саве Грујића, Стојана Протића, Милована Миловановића, Љубомира Давидовића и других.

У духу патријархалних односа српска принцеза преузела је улогу домаћице Двора за бројне свечаности краљевске породице, попут новогодишњих пријема, имендана, краљеве славе. Приређивала је пријеме и закуске у свечаној сали београдског двора, уз честе игранке. Док су рођендани млађих чланова краљевске породице прослављани организовањем балова са бројним званицама. Вечере и ручкови у Двору такође су били прилика за многе личности, из Београда и унутрашњости, да буду за дворском трпезом и да са краљевском породицом ступе у приснији разговор.

Кнегиња Јелена посветила се и хуманитарној делатности. Посећивала је добротворне установе у граду и давала прилоге дому убогих старица, Женској вишој школи, дому сироте деце. Образовала је Комитет београдских дама за прикупљање помоћи руским рањеницима у руско-јапанском рату и била одликована орденом Црвеног крста

првог степена. Њену племенитост и пожртвованост видимо и током ратног периода. Заједно са својим супругом руским кнезом Јованом Константиновичем опремила је болницу за српске рањенике у Балканским ратовима. И сама је ступила у ред милосрдних сестара сматрајући да ће на тај начин најбоље исказати своју подршку борби за ослобођење српског народа који је живео под туђинском влашћу. Хуманитарну делатност кнегиња Јелена наставила је и у време Првог светског рата. Пружила је помоћ руским рањеницима као и српским избеглицама и заробљеницима, учвршћујући односе две савезничке земље које су се бориле против истог непријатеља.

Извори:

Дворска архива Карађорђевића, Књига за упис код Њ. К. В. кнегиње Јелене (од септембра 1903. до 12. новембра 1912), Народна библиотека Србија, Београд

Ђ. Карађорђевић, *Истина о моме животу*, Београд 1969.

Војвода Гавро Вуковић, *Мемоари*, II, Цетиње 1985.

Државни календар Краљевине Србије за годину 1904, Београд 1904.

Српске новине

Политика

Д. Живојиновић, *Ратни дневник*, Београд 1984.

Из мемоара кнегиње Јелене, *Нови живот*, књ.2, 1922, 33-40.

Литература:

Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић: У изгнанству 1844-1903*, Београд 2003.

Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић: У отаџбини 1903-1914*, Београд 2003.

Д. Живојиновић, *Краљ Петар Карађорђевић: Рат и последње године 1914-1921*, Београд 2003.

Р. Љушић, *Карађорђевићи*, Београд 2001.

С. Рајић, *Александар Обреновић. Владар на прелазу векова. Сукобљени светови*, Београд 2014.

А. Столић, Н. Макуљевић, *Приватни живот код Срба у 19. веку*, Београд 2006.

М. Ристовић, *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*, Београд 2007.

Галина Шевцова, *Красные маки для княгини. Материалы к биографии княгини Елены Петровны*, Москва 2017.

J. M. Lotman, *Besede o ruskoj kulturi*, Novi Sad 2017.

Историја Београда, ур. Васа Чубриловић, Београд 1974.

Д. Стојановић, *Калдрма и асфалт: Урбанизација и европеизација Београда 1890-1914*, Београд 2009.

С. Марловић, Трагање за изгубљеном целовитошћу дворског комплекса у Београду, *Годишњак града Београда*, књ. LII, 2005, 195-247.

С. В. Недић, Из историје старог двора, *Наслеђе*, 2, 11-23.

М. Јовановић-Стојимировић, *Силуете старог Београда*, Београд 2008.

М. М. Костић, *Успон Београда: послови и дани трговаца, привредника и банкара у Београду XIX и XX века*, Београд 1994.

А. Растовић, "Неколико докумената о учешћу Србије на изложби у Лондону 1907. године", *Мешовита грађа*, Нова серија Књ. 28 (2007), 247-263.

Г. Шевцова, *Руска добротворна помоћ Србији у ратовима 1912-1917*, Београд 2010.

Р. Љушић, *Српска државност 19. века*, Београд, 2008.

Н. Ражнатовић, *О раду радикалске опозиције, кнеза Петра Карађорђевића и књаза Николе против режима краља Милана у Србији 1883-1889*, Историјски записи 1 (1966)

Н. Ражнатовић, *Књаз Никола и проглашење Милана Обреновића за краља Србије 1882*, Историјски записи 3 (1966), 517-519.

САДРЖАЈ

Предговор.....	1
Детинство и рана младост.....	4
Смена на престолу Краљевине Србије – повратак Карађорђевић.....	13
Делатност српске принцезе.....	18
Хуманитарна делатност у ратно доба.....	33
Закључак.....	37
Извори и литература.....	39